

Algimantas Grigelis, Lietuvos mokslų akademija

ŠLOVINGAS MASKVOS UNIVERSITETO GEOLOGINĖS MOKYKLOS JUBILIEJUS

Евгений Евгеньевич Милановский. Двести лет геологической школы Московского университета. – Москва, “Академический проект”, 2004. – 448 с.

Evgeniy Evgen'evich Milanovsky. Two Hundred Year Anniversary of Geological School of Moscow University. – Moscow, ‘Akademicheskij Projekt’, 2004. – 448 p. [In Russian].

Aleksandras Černovas, Andrejus Archangelskis, Oktavijus Lange, Aleksandras Mazarovičius, Georgijus Mirčinkas, Vera Varsanofjeva, Jevgenijus Milanovskis (tėvas), Nikolajus Šatskis, Vladimiras Menneris, Nikolajus Nikolajevs, Aleksejus Bogdanovas, Michailas Muratovas, Georgijus Leonovas (tėvas), Vladimiras Belousovas (bent dešimtį iš jų teko pažinti ir šių eilučių autoriui). Knyga skirta rusų skaitytojui. Joje nėra nė eilutės anglų kalba. Galbūt tos eilutės ir visai nereikia. Jei labai norėsi, tai ir sužinosi, – turbūt taip mano autorius.

Akademiko Jevgenijaus Milanovskio – geologo, enciklopedisto, puikaus gamtininko ir nuostabaus žmogaus – knygoje rašoma apie Maskvos universiteto gamtos istorijos ir oriktognozijos pradžią XVIII a. pabaigoje ir tas ištakas, kurios padėjo pagrindus pasaulinio garso geologijos mokyklai. Knygai skirta didelė pratarmė, aiškinanti autoriaus požiūrį į mokslo istorijos metodologiją, mokslinės „mokyklos“ sąvoką, aplinkybes, kurioms esant kuriasi universitetai bei jų mokyklos, asmenybės ir jų ryšius, kuomet pažintis, draugystė neretai yra ne mažiau svarbus veiksnys mokslo raidai nei patys mokslo tyrimai.

Grigorijus Ivanovičius Fišeris fon Valdheimas. 1804 m. Maskvos universiteto istorijoje, kaip rašoma, nutiko įvykis, labai svarbus gamtos mokslų bei geologijos raidai Rusijoje. Tais metais universitete įkuriama Gamtos istorijos katedra, vadinama „Demidovskaja“, ir šios katedros ordinariniu profesoriumi ir naujai kuriamo Universiteto gamtos istorijos muziejaus vedėju pakviečiamas Gothelfas Fišeris (Gothelf Fischer; 1771-1853), 33 metų Mainco universiteto Gamtos istorijos katedros profesorius. Dar visai jaunas, bet jau plačiai žinomas savo darbais vokiečių gamtininkas-natūralistas Fišeris kvietimą priėmė. Rusijoje buvo vadinamas Grigorijumi Ivanovičiumi, o gavęs Rusijos bajoro titulą – Fišeriu fon Valdheimu (nuo miestelio Saksonijoje, kur jis gimė). Baigęs Freibergo gimnaziją, Fišeris mokėsi Freibergo kalnų akademijoje pas įžymų jį Abrahama Gotlobą Vernerį. Akademiją baigė 1792 m. Studijų metais suartėjo su būsimais įžymiais geologais Aleksandru Humboldtu ir Leopoldu fon Buchu. Toliau jis tęsė medicinos, lyginamosios anatomijos, mineralogijos studijas Leipzigo, Jenos, Halės ir Getingeno universitetuose

Pagrindinę knygos dalį užima plačios aštuoniolikos MU profesorių geologų biografijos, sakyčiau, esė, keturiolika iš kurių pats autorius gerai pažinojo. Iš tų apybraižų išskirčiau tris – Grigorijų Ivanovičių Fišerį fon Valdheimą, Grigorijų Jefimovičių Ščurovskį ir Vladimirą Onufrijevičių Kovalevskį, padėjusius pagrindus Maskvos universiteto geologijos mokyklai, tuo metu kažkiek susijusius ir su senuoju Vilniaus universitetu. Jų perėmėjai ir pasekėjai mums geriau žinomi nei vakarų skaitytojui, nes neperžengiančiam rusų kalbos barjero tos pavardės, jeigu ir girdėtos, kartu galima sakyti kaip ir nežinomos. Tai Aleksejus Pavlovas,

(pastarajame 1797 m. įgijo medicinos daktaro laipsnį). Tais pat metais su broliais A. ir J. Humboldtais jis išvyko į Viena, o iš ten – į Paryžių, kur Gamtos istorijos muziejuje (*Jardin des plantes*) studijavo lyginamąją anatomiją, domėjosi knygų leidybos menu, artimai susipažino su Žoržu Kiuvjė, suartėjo su biologais Žofrua Sent-Ileru ir Žanu Batistu Lamarku, geologu Aleksandru Bronjaru (tėvu). Buvo pažįstamas su J. Gête, F. Šileriu, domėjosi vokiečių literatūra ir muzika. 1798 m. Fišeris tapo Mainco universiteto gamtos istorijos profesoriumi ir vyriausiuoju bibliotekininku.

Plačiai išsilavinusio, labai aktyvaus ir darbštaus, Europoje žinomo mokslininko kandidatūra visiškai tiko Maskvos universiteto globėjui M. Muravjovui, kuris ir pakvietė jį į Rusiją. G. Fišeriui tai buvo didžiulis posūkis jo gyvenimo kelyje, ir jis iš to kelio nepasitraukė iki mirties, atidavęs Rusijai beveik 50 gyvenimo metų. Dirbdamas Maskvos universitete, o kiek vėliau ir Medicinos-chirurgijos akademijoje, G. Fišeris skaitė (lotynų kalba) mineralogijos ir zoologijos kursus, parašė „oriktognozijos“ vadovėlių, tyrinėjo Centrinės Rusijos ir Pamaskvio fauną, florą, geologiją, mineralogiją, aprašė apie 200 fosilinių organizmų genčių ir rūšių. Tačiau svarbiausiais jo pasiekimais, kaip rašo J. Milanovskis, laikytini du dalykai: jo surinktos ir sistemaiškai sutvarkytos neįkainojamos vertės Maskvos universiteto geologijos-mineralogijos ir biologijos kolekcijos ir jo 1805 m. prie universiteto įkurta ir puoselėta Maskvos gamtos tyrinėtojų draugija, kurios pirmuoju direktoriumi jis išbuvo 48 metus (iki mirties).

Apie to meto Maskvos ir Vilniaus universitetų mineralogų ryšius beveik nieko nežinome. O tų ryšių turėjo būti. Vilniaus universitete Mineralogijos kabinetas buvo įkurtas metais anksčiau – 1803 m. Pirmasis mineralogijos lektorius Romanas Simonavičius buvo mokėsis pas Vernerį toje pačioje Freibergo Kalnų akademijoje. Ir R. Simonavičius, ir G. Fišeris turėjo surinkę dideles mineralogijos kolekcijas, tvarkė jas pagal Vernerio sistemą. Fišeris buvo, kaip rašo J. Milanovskis, įvairių akademijų, draugijų narys, tarp jų – ir Vilniaus universiteto garbės narys. Be to, Žoržas Kiuvjė bei Aleksandras Bronjaras (tėvas) taip pat buvo Vilniaus universiteto garbės nariai.

G. Fišeris fon Valdheimas buvo labai darbštus ir visiškai atsidavęs mokslui, mėgo poeziją, laisvalaikiu kūrė muziką, turėjo gerą balsą ir dievino dainavimą. Į senatvę jis apako, tačiau jo dvasia liko šviesi, rami, veikli ir gyvybinga. G. Fišeris fon Valdheimas Rusijoje parengė ir išpuoselėjo tą dirvą, kurioje jo pasekėjas Grigorijus Ščurovskis

pasėjo sėklą, išauginusią Maskvos universiteto geologijos (Pavlovo) mokyklą. G. Fišeris mirė sulaukęs 82-ųjų metų, palaidotas Maskvoje, vokiečių kapinėse.

Grigorijus Jefimovičius Ščurovskis. Kuomet iš labai neturtingos šeimos kilęs bevardis vaikinai, augęs vaikų namuose, mokyklai ir universitetui baigti gavęs valstybės globą, sulaukęs 33 metų tampa universiteto profesoriumi, tai tikrai turėtų būti neeilinių gabumų asmuo. Toks buvo Grigorijus Ščurovskis (1803-1884). Maskvos universitete gavo gydytojo diplomą ir medicinos daktaro laipsnį, domėjosi zoologija ir lyginamąją anatomija, paleozoologija ir mineralogija. 1832 m. jis perėmė iš G. Fišerio fon Valdheimos gamtos istorijos katedrą. Savo veikale „Gyvūnų organologija“ vysto prancūzų zoologo ir evoliucionisto Sent-Ilero idėjas, tačiau po garsiojo Kiuvjė ir Sent-Ilero disputo, kurį laimėjo rūšių nekintamumo idėją gynęs Kiuvjė, Ščurovskis savo knygą atsiėmė iš knygynų ir daugiau biologijos klausimais nieko neberašė.

1834 m. G. Ščurovskis pereina iš Medicinos į Fizikos-matematikos fakultetą dėstyti mineralogiją, o 1835 m., Maskvos universitete įsteigus savarankišką mineralogijos ir geognozijos katedrą, jam pasiūlomos šios katedros ekstrordinarinio profesoriaus pareigos. Beje, Vilniaus universitete mineralogijos katedros ekstrordinarinio profesoriaus vieta buvo įsteigta 1823 m., ją 1824 m. užėmė mineralogas Ignacas Horodeckis. Kaip rašo J. Milanovskis, tuo metu Maskvoje visiškai nebuvo „aukštos kvalifikacijos geognostų“, ir toks siūlymas G. Ščurovskiiui reiškė ne tik didelį pasitikėjimo kreditą, bet ir aukštą jauno adjunkto autoriteto įvertinimą. G. Ščurovskis, 45 metus (1835-1880 m.) vadovavęs mineralogijos ir geognozijos, vėliau – geognozijos ir paleontologijos (nuo 1861 m.) katedrai, su kaupu pateisino šį pasitikėjimą. 1880 m., pablogėjęs sveikatai, Ščurovskis pasitraukė į pensiją, geognozijos ir paleontologijos katedrą perduodamas žymiam paleontologui-evoliucionistui Vladimirui Kovalevskiiui, kurio mokslininko talentą jis labai vertino. G. Ščurovskis mirė 1884 m., palaidotas Maskvos Vagankovo kapinėse.

G. Ščurovskis ne tik skaitė paskaitas, tvarkė universiteto mineralogijos muziejų, bet ir organizavo geologines ekspedicijas į Vidurio ir Pietų Urallą (1838 m.), Altajų, Salairą ir Kuznecko Alatau (1844 m. ekspedicija truko aštuonis mėnesius), tyrinėjo Maskvos baseiną, kur atrado ir aprašė daug karbono, jūros ir apatinės kreidos atodangų. Jis aprašė Kaukazo ir Užkaukazės, o vėliau –

ir Doneco baseino geologinę sandarą, vienas pirmųjų Rusijoje rašė apie dabartinius svyruojamuosius tektoninius judesius, labai domėjosi eratinių riedulių kilmės problema, nepalaikė Lajelio (Lyell) ir fon Bucho drifto hipotezės. G.Ščurovskis, kaip ir jo mokinys, garsus geologas ir akademikas Fridrichas Karlas (Fedoras Bogdanovičius) Šmidtas, buvo linkęs manyti, kad moreninių nuogulų išplitimas Europinės Rusijos šiaurėje buvo susijęs su Skandinavijos kvartero periodo kontinentinio apledėjimo skydais. Šią prielaidą patvirtino klasikiniai PKropotkino ledyninio periodo tyrimai Suomijoje ir Švedijoje.

Didelis G.Ščurovskio indėlis į Rusijos geologijos tyrimų istoriją. Jis parašė puikių apybraižų apie G.Fišerį fon Valdheimą, Leopoldą fon Buchą, Aleksandrą Humboldtą, apie M.Lomonosovą kaip geologą ir mineralogą, o viena jo kalbų, pasakyta 1868 m., taip ir vadinosi: „Apie gamtos mokslų populiarinimą ir prieinamumą“. 1863 m. jis prie Maskvos universiteto įkūrė „Gamtos, antropologijos ir etnografijos mylėtojų draugiją“ ir buvo jos pirmuoju prezidentu. G. Ščurovskio mokiniais buvo įžymūs mokslininkai F. Šmidtas, A. Pavlovas, M.Tolstopiatovas, K.Milaševičius, S.Nikitinas. Nors iš tiesų G.Ščurovskis kaip geologas buvo savamokslis, jis buvo puikus pedagogas, plačiai išsilavinęs ir mąstantis mokslininkas, įžymus mokslo populiarintojas ir progresyvus visuomenės veikėjas, įtraukęs į mokslinę veiklą ir išugdęs daug talentingų mokinių, padėjęs pagrindus sukurti Maskvos universiteto geologinei mokyklai.

Vladimiras Onufrijevičius Kovalevskis. Taip būna, kad du broliai savo šeimą labiau išgarsina nei visa giminės dinastija. Aleksandras ir Vladimiras Kovalevskiai, kilę iš surusėjusių Vitebsko gubernijos lenkų bajorų (šlėktos), gavę puikų išsilavinimą Rusijoje ir Europoje, išgarsėjo savo mokslo darbais: Aleksandras – zoologas ir embriologas, Rusijos mokslų akademijos narys, Vladimiras –

Nuotraukoje (iš kairės): akademikas Eugenijus Milanovskis, Maskvos universiteto profesorius, profesorius Ilio Gallignoni, Bolonijos universiteto rektorius, Mokslų akademijos prezidentas, profesorius Algimantas Grigelis (Vilnius) Bolonijos universitete, Palazzo Poggi rūmuose (A.Grigelio nuotr., 2004.08.31).

From left: Academician and Moscow University Prof. Evgeniy Milanovsky, Bologna University Rector and Science Academy President Prof. Ilio Gallignoni, and Prof. Algimantas Grigelis (Vilnius) in the Palazzo Poggi, Bologna University (Photo by A. Grigelis).

paleontologas, evoliucionistas. Tačiau brolių likimai buvo labai skirtingi.

Vladimiras Kovalevskis (1842-1883) buvo nepaprastai talentinga asmenybė, „genialus paleontologas“, kaip rašo J.Milanovskis, tačiau jo likimas buvo tragiškas, o gyvenimas, iš kurio jis, deja, pasitraukė savo noru, permainingas. Tas gyvenimas turėjo būti skirtas mokslui, tačiau šį žmogų traukė dar daugybė kitų dalykų, kuriuos jis darė su didžiuliu užsidegimu: knygų vertimai ir leidyba, statybų, naftos chemijos verslas. Jis išvertė ir išleido rusų kalba Darvino, Bremono, Lajelio, Agassiso knygas. Leisdamas Č. Darvino darbus, V. Kovalevskis lankėsi pas didįjį mokslininką Anglijoje. Kartais jis gyveno su nemenku komfortu, bet dažniausiai buvo paskendęs skolose. 1868 m. V. Kovalevskis vedė Sofiją Korvin-Krukovską – dimisijos generolo, turėjusio dvarą Vitebskinoje, dukterį. Vėliau Sofija tapo įžymia matematike, Stokholmo universiteto profesore, buvo pirmoji moteris, išrinkta Rusijos mokslų akademijos nare korespondente.

1868 m. pavasarį Vladimiras ir Sofija išvyko mokytis į Heidelbergo universitetą, tęsė studijas Miuncheno, Viurzburgo, Berlyno universitetuose, tyrė kolekcijas Londono Britų muziejuje bei Paryžiaus Gamtos istorijos muziejuje. Pastarajame 1871 m. V.Kovalevskis ėmėsi tyrinėti ką tik mirusio profesoriaus Larte's turtingiausių terciaro iškastinių žinduolių kolekciją iš pietinės Prancūzijos. Tyrinėdamas iškastinių kanopinių osteologiją, jis atrado pereinančias formas, siejančias dar Kiuvjė aprašytą seniausią arklio protėvį – paleoteriją – su vėlesniu fon Mayerio atrastu anchiterijumi, šį – su vėlesniu hipparionu ir galiausiai – su šiuolaikiniu arkliu. V.Kovalevskis įtikinamai parodė, kad kanopinių evoliucija, jiems prisitaikant prie kintančių gyvenimo sąlygų, privedė prie kojos skeleto konstrukcijos pokyčių, iš viduriniojo piršto išsivysčius kanopai, o kitiems pamažu atmirus arba redukavus. Tuo metu, vos 8 metams praėjus po Č.Darvino „Rūšių kilmės“ paskelbimo (1863 m.), tai buvo kone labiausiai įtikinamas evoliucijos proceso įrodymas. Tuo atradimu V.Kovalevskis pagrindė

bendrą organinio pasaulio evoliucijos dėsningumą apie adaptyvinį ir neadaptinį evoliucijos tipus. 1872 m. žiemos semestrą V.Kovalevskis praleido Jenos universitete, kurį baigdamas sėkmingai apgynė disertaciją apie anchiterijų ir įgijo mokslų daktaro laipsnį.

Šis kelerių metų intensyvaus mokslinio darbo tarpsnis nuo studento iki mokslų daktaro išgarsino Vladimira Kovalevskį Vakarų Europoje, jį pripažino biologai darvinistai Hekelis, Hekslis, Hegenbaueris, paleontologai Gaudry, Zittell'is, Ouen'as. V.Kovalevskio darbai, kuriuos jis paskelbė 1873-1878 m. Rusijoje, Anglijoje ir Vokietijoje, faktais patvirtino Č.Darvino evoliucijos teoriją, įėjo į pasaulio paleontologijos lobyną. Č.Darvinas jam rašė, kaip cituoja J.Milanovskis, kad jam „...aišku, kad Jūsų ir Jūsų brolio laukia didelė ateitis, kiekvieno savo srityje“. 1874 m. Kovalevskiai grįžo į Peterburgą. Ką tik išėję V.Kovalevskio mokslo darbai buvo įvertinti Mineralogijos draugijos premija, prieš jį plačiai atsivėrė akademinio mokslo vartai. Deja, šiuo metu V.Kovalevskis, siekdamas didesnės materialinės gerovės, išsirinko klaidingą kelią – užsiėmė verslu, kur padarė didelių nepataisomų klaidų, nutolo nuo mokslinių tyrimų. Visa tai po aštuonerių metų baigėsi tragiškai.

G.Ščurovskis, 1880 m. pakvietęs Jenos universiteto daktarą ir Kijevo universiteto magistrą V.Kovalevskį užimti Maskvos universiteto

geognozijos ir paleontologijos katedrą, atidavė duoklę jo didžiulei genialaus paleontologo šlovei. V.Kovalevskis persikėlė į Maskvą, 1881 m. žiemos semestru pradėjo skaityti geologijos paskaitų kursą. Tačiau jau per daug buvo prarasta, V.Kovalevskį slėgė milžiniškos skolos, šeimos bankroto ir teisinio persekiojimo galimybės. Jis buvo gimęs būti mokslininku, psichologiškai negalėjo suferuoti verslo ir mokslinės-pedagoginės veiklos. Pakilimo laikotarpius vis dažniau nustelbdavo depresijos. Norėdamas apsaugoti savo žmoną nuo negarbės, nelaimių, nusivylimo ir nesugebėdamas suferuoti šeimos, verslo ir mokslo interesų, V.Kovalevskis 1883 m. balandžio 15 d. žengė lemtingą žingsnį ir pasitraukė iš gyvenimo, sulaukęs tik 41 metų. Palaidotas buvo universiteto lėšomis, o jo knygos ir daiktai parduoti aukcione.

Iš trijų pirmųjų Maskvo universiteto geologijos kūrėjų pasauline garsenybe buvo, be abejo, V.Kovalevskis, tačiau vadinamosios mokyklos pagrindus padėjo mažai Europoje žinomas G.Ščurovskis, ilgus metus kantriai puoselėjęs universiteto katedrą, muziejų ir draugiją. Tikrasis šios mokyklos pakilimas ir klestėjimas prasidėjo geognozijos ir paleontologijos katedrai po V.Kovalevskio ėmus vadovauti vienam iš paskutiniųjų ir talentingiausių G.Ščurovskio mokinių – geologui ir paleontologui, akademikui Aleksejui Petrovičiui Pavlovui (1854-1929).

Summary

Glorious Anniversary of Moscow University Geological School

Academician Evgeniy E. Milanovsky – a geologist, encyclopaedist, remarkable naturalist and nice man – writes in his book about the nature history and the start of orictognosis in Moscow University (MU) at the end of 18th c., as well as the sources which laid the basis of world-famous school of geology. The book begins from a wide preface describing the approach of the author to the science history methodology, the concept of the scientific 'school' and circumstances under which universities and their schools are forming, as well as personalities and their relations, when an acquaintance or friendship is no less important factor into of science development than the research itself.

The basic part of the book embraces biographies of 18 MU professors geologists presented like an essay, including 14 scholars he knew himself. Nevertheless, from all these essays I would

single out three celebrities – Grigory Ivanovich Fischer von Waldheim, Grigory Efimovich Shchurovsky and Vladimir Onufriyevich Kovalevsky, which laid the foundation of Moscow University geology school at the period, when they were somewhat related to olden Vilnius University. We know their successors and followers better than western readers, because those who did not cross the language barrier if even had heard these names, would tell little or nothing about such scholars as Alexei Pavlov, Alexander Chernov, Andrei Archangelsky, Oktaviy Lange, Alexander Mazarovich, Georgiy Mirchink, Vera Varsanofyeva, Evgeniy V.Milanovsky, Sr., Nikolai Shatsky, Vladimir Menner, Nikolai Nikolayev, Alexei Bogdanov, Mikhail Muratov, Georgiy P. Leonov, Sr., and Vladimir Belousov (at least ten of them are familiar to the author of the present article). The book is published for Russian reader. There is not a single line in English to announce the content of the book for non-Russian readers. Maybe this line wasn't necessary. Let you know, if you like.